

Форми застосування спеціальних знань у розслідуванні господарських кримінальних правопорушень: можливість виокремлення непроцесуальної форми

Віталій Усатий *

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3325-4530>, e-mail: usatii.v.o@gmail.com

DOI: [10.32353/khrife.1.2025.06](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2025.06) УДК 343.985(477)

Надійшло 10.03.2025 / Рецензовано 15.03.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 / Доступно онлайн 31.03.2025

Мета статті — обґрунтувати можливість і значення непроцесуальних форм застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності за допомогою низки загальнонаукових методів (аналіз і синтез, порівняльно-правовий, логіко-структурний, узагальнення, системного аналізу та ін.). З'ясовано, що базовою підставою для класифікації форм застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні є рівень і форма їх нормативного закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві. Констатовано, що послуговуватися результатами реалізації окремих форм спеціальних знань у доказуванні можливо, лише якщо ці способи збирання доказів передбачено кримінальним процесуальним законодавством: саме на цій підставі виокремлюють процесуальні форми застосування спеціальних знань, які визначають як прямо передбачені кримінальним процесуальним законодавством. За цією ознакою виокремлено такі процесуальні форми, як проведення судових експертиз, участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях. Щодо непроцесуальних форм обґрунтовано, що їх також доцільно виокремлювати, навіть попри відсутність алгоритму їх реалізації у кримінальному процесуальному законодавстві. Наголошено, що непроцесуальними формами спеціальних знань у кримінальному провадженні послуговуються

для отримання інформації орієнтувального характеру, огляду й попереднього (доекспертного) дослідження об'єктів, їх перевірки за криміналістичними обліками тощо. Визначено, що результати, отримані на підставі реалізації непроцесуальних форм застосування спеціальних знань, не слід покладати в основу процесуальних форм, оскільки це може стати підставою для визнання їх недопустимими. Зауважено, що їх вагоме значення полягає у застосуванні для виконання окремих тактичних завдань розслідування, перевірки слідчих версій, з'ясування доцільності призначення судових експертиз тощо. Акцентовано на важливості консультативної допомоги обізнаних осіб як непроцесуальної форми застосування спеціальних знань на стадії досудового розслідування. Окреслено окремі дискусійні аспекти застосування висновку спеціаліста у процесі доказування фактів учинення кримінального проступку для подальших перспективних досліджень.

Ключові слова: спеціальні знання; кримінальне правопорушення; господарська діяльність; експертиза; участь спеціаліста; непроцесуальна форма.

Постановка наукової проблеми

Для неупередженості, справедливості та професійності правосуддя необхідно дотримувати правових норм і застосовувати різні методи (зокрема, співпрацювати з фахівцями у певних сферах). Одним із важливих компонентів здійснення судочинства є застосування спеціальних професійних знань і навичок експертів та спеціалістів.

У кримінальному судочинстві традиційно виокремлюють такі способи застосування спеціальних знань, як участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях і проведення судових експертиз. Утім, останні зміни у кримінальному процесуальному законодавстві свідчать про необхідність переглянути ці підходи, а також уніфікувати термінологію їх позначення.

Іще одним питанням, якому слід приділити увагу під час дослідження проблематики застосування спе-

ціальних знань, є класифікація форм, у яких їх реалізують у кримінальному провадженні. Дати відповідь на це питання ми плануємо в контексті розроблення проблематики застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та їх судового розгляду. Саме це дослідження спрямоване на визначення можливості виокремлення непроцесуальних форм застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві загалом і в розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності зокрема. Такий напрям наукової розвідки ми вважаємо актуальним, адже в науковій літературі цьому питанню приділено недостатньо уваги попри те, що кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності мають високий рівень суспільної небезпеки, що спричиняють масштабування не тільки проблем окремих індивідів, а й позначаються на інтересах держави.

Мета статті

Обґрунтувати можливість і значення непроцесуальних форм застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Методи дослідження

Методологічне підґрунтя дослідження представлено загальнонауковими та спеціальними методами наукового пізнання. Порівняльно-правовий метод і системно-структурний аналіз сприяли визначенню підстав для класифікації форм застосування спеціальних знань, обґрунтуванню можливості виокремити непроцесуальну форму попри недопустимість її застосування в процесі доказування.

Аналіз правозастосовної практики дав змогу констатувати, що окремими формами застосування спеціальних знань, навіть у супереч згадуванню про них у законодавстві, не можна послугуватися в доказуванні.

Діалектичний, системно-структурний і системно-функціональний методи, а також низка методів формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, моделювання та ін.) забезпечили логічне викладення думок, їх аргументацію та подальше узагальнення у вигляді висновків.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Вагомий внесок у розроблення доктрини застосування спеціальних знань здійснили такі наші сучасники, як В. Арешонков¹, В. Галаган і О. Козак², Г. Бідняк³, І. Петрова⁴, І. Пиріг⁵, Е. Сімакова-Єфремян⁶, М. Щербаковський⁷ та ін.

У позитивному аспекті слід зауважити, що останнім часом науковці почали звертати більше уваги на питання застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Особливо цікавими є комплексні дослідження, проведені в межах цієї тема-

- 1 Арешонков В. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2021. 559 с. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/18807> (дата звернення: 20.02.2025).
- 2 Галаган В. І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України : монографія. 2-ге вид., перероб. і допов. Краматорськ, 2015. 224 с.
- 3 Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : монографія. Дніпро, 2019. 152 с. URI: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/3707> (дата звернення: 20.02.2025).
- 4 Петрова І. А. Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2012. 541 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0512U000231> (дата звернення: 20.02.2025).
- 5 Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ, 2015. 432 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/monogr.pdf> (дата звернення: 20.02.2025).
- 6 Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 392 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000760> (дата звернення: 20.02.2025).
- 7 Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 42 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/b4980be5-39f4-4baf-acff-56e0e631825c> (дата звернення: 20.02.2025).

тики. Одним із перших ґрунтовних монографічних досліджень, присвячених теоретичним і практичним аспектам застосування спеціальних знань у справах, пов'язаних із бюджетними правопорушеннями, є робота В. Діденка⁸. Як і більшість праць, присвячених проблематиці застосування спеціальних знань на етапі досудового розслідування, ця наукова розвідка охоплює вивчення механізмів кримінально-протиправних дій, спрямованих на незаконне заволодіння бюджетними коштами. Автор визначив поняття спеціальних знань, окреслив типові форми їх застосування в розслідуванні цих кримінальних

правопорушень, розглянув особливості залучення спеціалістів, а також тактичні аспекти призначення судових експертиз.

Окремі аспекти призначення експертиз і залучення фахівців у справах, що стосуються незаконних посягань на активи й законні інтереси суб'єктів господарювання, висвітлено у працях А. Волобуєва⁹, В. Кікінчука та В. Гусевої¹⁰, С. Тюленева¹¹, С. Трача¹² та ін.

Проблематика класифікації форм застосування спеціальних знань також ставала предметом досліджень А. Вуйми¹³, І. Когутича¹⁴, О. Ковальнової¹⁵, Є. Лук'янчикова¹⁶, В. Реваки¹⁷, Г. Спіциної та

- 8 Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2024. 238 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/2024/1/1/d.pdf (дата звернення: 20.02.2025).
- 9 Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2001. 407 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0502U000216> (дата звернення: 20.02.2025).
- 10 Кікінчук В. В., Гусева В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків, 2020. 58 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9813> (дата звернення: 20.02.2025).
- 11 Тюленев С. А. Можливості почеркознавчої експертизи у розслідуванні рейдерства. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2023. Вип. 14. С. 29—41. DOI: 10.32782/2522-9656/2024-14-3 (дата звернення: 02.02.2025) ; Його ж. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 112—122. DOI: 10.32631/pb.2024.1.10 (дата звернення: 02.02.2025).
- 12 Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні : монографія. Одеса, 2023. 452 с.
- 13 Вуйма А. Г. Поняття, сутність та форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування вбивств. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 1 (89). С. 54—62. DOI: 10.33766/2524-0323.89.54-62 (дата звернення: 20.02.2025).
- 14 Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 2 (33). С. 112—123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_16 (дата звернення: 20.02.2025).
- 15 Ковальова О. В. Форми використання спеціальних знань в інформаційному забезпеченні досудового розслідування. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 215—221. DOI: 10.32842/2078-3736/2022.2.32 (дата звернення: 20.02.2025).
- 16 Лук'янчиков Є. Д. Форми використання спеціальних знань за новим КПК України. Київ, 2014. С. 206—207.
- 17 Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 194 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0406U004351> (дата звернення: 20.02.2025).

Г. Бідняк¹⁸, А. Таранової¹⁹, Ю. Чаплинської²⁰, В. Яремчук²¹ та ін. Науковці або розробляють класифікації на прикладі окремих груп кримінальних правопорушень, або висвітлюють різні аспекти цієї проблематики (наприклад, питання про виокремлення непроцесуальної форми), або визначають форми участі спеціалістів у якихось процесуальних діях тощо. Тож питання застосування спеціальних знань у розслідуванні господарських кримінальних правопорушень (незважаючи на значний внесок учених) до сьогодні залишаються недостатньо опрацьованими, що зумовлює потребу в подальших дослідженнях.

Викладення основного матеріалу дослідження

Проведений аналіз теоретичних положень свідчить, що під формами застосування спеціальних знань більшість українських науковців розуміє зовніш-

ній вияв суті спеціальних знань, що зумовлено їхнім змістом і під час розслідування злочинів уособлено в діяльності спеціалістів та експертів²².

Підходи вчених до класифікації суттєво різняться як за критеріями, на підставі яких їх групують, так і за різновидами, виокремленими на підставі того самого критерію. Тож слушним є зауваження І. Когутича про те, що в науковій літературі до сьогодні немає єдиного підходу до розв'язання цього питання²³. Згідно з його позицією, традиційно спеціальні знання під час розслідування застосовують у двох основних формах: процесуальній і непроцесуальній²⁴.

На думку І. Когутича, до ключових процесуальних форм належать:

- безпосереднє застосування спеціальних знань слідчим, прокурором, криміналістом або судом у межах їхніх процесуальних функцій, пов'язаних зі збиранням,

- 18 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Форми використання спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 240—248. DOI: [10.32353/khrife.2018.26](https://doi.org/10.32353/khrife.2018.26) (дата звернення: 20.02.2025).
- 19 Таранова А. Форми використання спеціальних знань у розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 198—203. DOI: [10.32849/2663-5313/2019.10.34](https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.34) (дата звернення: 20.02.2025).
- 20 Чаплинська Ю. А. Форми використання спеціальних знань. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вип. 58 (2). С. 89—91. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)__19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)__19) (дата звернення: 20.02.2025).
- 21 Яремчук В. О. Функції та форми участі спеціаліста під час проведення слідчих дій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 123—130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_22 (дата звернення: 20.02.2025).
- 22 Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 20 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13915> (дата звернення: 20.02.2025) ; Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філос. Київ, 2021. 272 с. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/19544> (дата звернення: 20.02.2025) ; Гайдар О. В. Використання спеціальних знань під час розслідування таємного викрадення чужого майна : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків, 2023. 202 с.
- 23 Когутич І. І. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_16 (дата звернення: 20.02.2025).
- 24 Там само.

аналізуванням та оцінюванням доказів;

- залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій;
- призначення і проведення судових експертиз²⁵.

Непроцесуальними формами застосування спеціальних знань науковець називає: 1) надання консультацій і довідок (як усних, так і письмових); 2) проведення аудитів і ревізій; 3) участь в оперативно-розшукових заходах; 4) попередній аналіз матеріальних об'єктів; 5) застосування інформації з криміналістичних обліків у формі довідок²⁶.

Застосування спеціальних знань у слідчих (розшукових) діях, за твердженням І. Когутича, можливе винятково в процесуальних формах, оскільки цей порядок чітко регламентовано кримінальним процесуальним законодавством, що унеможливорює застосування таких знань у непроцесуальних формах. Окрім того, автор запропонував додаткову класифікацію форм застосування спеціальних знань під час слідчих (розшукових) дій: основні й допоміжні, традиційні й нетрадиційні²⁷. Отже, дослідник усебічно узагальнив підходи до класифікації форм застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні. Аналіз цього підходу дає змогу визначити, що класифікаційним критерієм усіх форм застосування спеціальних знань І. Когутич вважає правове регламентування у кримінальному

процесуальному законодавстві порядку реалізації конкретної форми. Непроцесуальними формами застосування спеціальних знань науковець передусім називає консультативну допомогу спеціаліста²⁸.

Підхід І. Когутича втілює уявлення більшості вчених про класифікацію, хоча окремі аспекти такої класифікації все ж зазнають критики наукової спільноти.

Одним із дискусійних питань, що до сьогодні залишається нерозв'язаним, є можливість виокремити непроцесуальну форму застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні. Учені наводять різні аргументи про недопустимість реалізації непроцесуальних форм застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні. Позицію про те, що відсутність правових підстав реалізації цих форм у законодавстві виключає можливість їх застосування у кримінальному провадженні, оскільки це свідчить про їхню незаконність, поділяють багато науковців²⁹. Неможливість об'єктивно оцінити підстави застосування спеціальних знань піддає сумніву доказове значення здобутої в такий спосіб інформації, і перетворює її на здобуту в незаконний спосіб³⁰. На думку Н. Тимофєєвої, критика більшою мірою стосується терміна «непроцесуальна форма», під яким розуміють неправомірні (недопустимі) дії, не передбачені чинним кримінальним процесуальним законом³¹.

25 Когутич І. І. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_16 (дата звернення: 20.02.2025).

26 Там само.

27 Там само.

28 Там само.

29 Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : навч. посіб. Київ, 2010. 304 с.

30 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 20.02.2025).

31 Тимофєєва Н. В. Використання спеціальних знань при розслідування злочинів проти безпеки виробництва : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. С. 52. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/7430> (дата звернення: 20.02.2025).

Окреслений підхід характеризують дві ключові особливості: 1) проголошує такі форми реалізації спеціальних знань, як незаконну поведінку особи під час участі у кримінальному провадженні, яка звертається до її реалізації; 2) визначає недопустимість застосування здобутих на її підставі результатів у процесі доказування. Щодо оцінювання таких критеріїв передусім слід зауважити, що вони взаємопов'язані, адже доказування, якому сприяє кваліфіковане застосування спеціальних знань, має відбуватися відповідно до передбаченої законом процедури. В іншому разі недотримання процесуальної форми під час збирання доказів є підставою для визнання доказів недопустимими. Така позиція видається обґрунтованою з декількох підстав. Це зумовлено передусім ч. 2 ст. 19 Конституції України: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»³². Окрім того, «порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України» (ч. 1 ст. 1 Кримінального процесуального кодексу України, далі — КПК)³³, а «зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження» (абз. 1 ч. 1 ст. 7 КПК)³⁴. Тобто за загальним правилом порядок здійснення кримінального провадження є нормативно визначеним, зо-

крема, у джерелах кримінального процесуального законодавства, а його зміст і форма не мають суперечити загальним засадам кримінального провадження.

Щодо правових засад збирання доказів, то «сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом» (ч. 2 ст. 93 КПК)³⁵. Своєю чергою «сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів» (абз. 1 ч. 3 ст. 93 КПК)³⁶.

Водночас згідно зі ст. 84 КПК:

«1. Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий

32 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

33 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

34 Там само.

35 Там само.

36 Там само.

суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

2. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів»³⁷.

З огляду на викладене, ані висновки ревізій, ані акти перевірок, які, хоча і є результатом реалізації спеціальних знань обізнаних осіб, за підходом законодавця не можна визнати доказами. Щодо цього, зокрема, визначальною є позиція Верховного Суду (далі — ВС) у складі суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 335/2108/17³⁸. У своєму рішенні ВС послався на ч. 2 ст. 93 КПК³⁹, яка не передбачає призначення позапланової ревізії як способу збирання доказів, тож результати таких ревізій, здійснених у межах кримінального провадження, є недопустимими доказами: ними не можна послуговуватися під час ухвалення процесуальних або судових рішень (ч. 2 ст. 86 КПК⁴⁰). Як аргумент на підтвердження окресленої позиції, у судовому рішенні також процитовано п/п. 12 п. 5 розд. XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про прокуратуру»⁴¹, яким ст. 87 КПК доповнено ч. 3, відповідно до п. 2 якої докази, отримані органами досудового розслідування або

прокуратури шляхом реалізації повноважень, не передбачених КПК, є недопустимими у кримінальному провадженні⁴². Ця справа є показовою також з огляду на той факт, що недопустимим доказом у ній є висновок експерта, підґрунтям для якого став акт ревізії. Щодо доводів прокурора про безпідставність визнання висновку експерта недопустимим доказом, суд зазначив, що вони не мають достатнього обґрунтування. Відповідно до ст. 86 КПК допустимість доказу оцінюється за обумовленими критеріями, зокрема, висновок експерта має містити опис проведених досліджень, обґрунтовані відповіді на поставлені запитання та базуватися на інформації, отриманій експертом безпосередньо або під час вивчення наданих матеріалів (ст. 101, 102 КПК)⁴³. Імовірно, судовий експерт під час складання висновку керувався згаданим актом ревізії, що пояснює відсутність у матеріалах кримінального провадження окремих документів, про які йдеться у цьому висновку. Інакше пояснити посилання на ці дані неможливо, адже навряд чи експерт самостійно збирав якісь відомості, оскільки це категорично заборонено Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (абз. 4 п. 2.3 розд. II)⁴⁴.

37 Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

38 Постанова ВС України від 27.04.2020 р., справа № 335/2108/17, провадж. № 51-6560км19 / ЄДРСП: офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89034958> (дата звернення: 20.02.2025).

39 Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

40 Там само.

41 Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

42 Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

43 Там само.

44 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

Отже, застосування результатів реалізації спеціальних знань у доказуванні можливо, лише якщо ці способи збирання доказів передбачено КПК. На підставі цього положення виокремлюють процесуальні форми застосування спеціальних знань, які визначають як прямо передбачені кримінальним процесуальним законодавством: проведення судових експертиз, участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях.

Зауважимо, що станом на сьогодні у кримінальному провадженні до процесуальних форм і джерел доказів у справах, розслідування за якими здійснюються у формі дізнання, належить застосування спеціальних знань спеціаліста, що передбачає отримання висновку спеціаліста. Водночас ця новела поки залишається предметом наукових дискусій, оскільки кримінальне процесуальне законодавство чітко не визначає сутності та змісту висновку спеціаліста, критеріїв, що висуваються до особи, яка може його скласти, а також порядку отримання та застосування такого висновку в кримінальному провадженні. На підставі цих самих критеріїв деякі суди не посилаються на висновки спеціалістів у мотивувальній частині судових рішень. Тож з огляду на висновки ВС, наведені вище, відсутність у положеннях ч. 2 ст. 93 КПК згадки про висновок спеціаліста спростовує можливість застосування як доказу висновку спеціаліста. Це не узгоджується з підходом законодавця, закріпленим у ч. 1 ст. 298-1 КПК, відповідно до якої «процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні

проступки, крім визначених статтею 84 цього Кодексу, також є пояснення осіб, результати медичного освідчення, висновки спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису»⁴⁵. Отже, застосування у процесі доказування низки матеріалів, отриманих за результатами застосування уповноваженими суб'єктами спеціальних знань, характеризується низкою дискусійних аспектів і не позбавлено певних труднощів навіть у розв'язанні цього питання щодо тих форм, які вже набули статусу процесуальних.

Щодо непроцесуальної форми застосування спеціальних знань і можливості її реалізації з метою доказування, то тут нам імпонує позиція О. Бишевець, відповідно до якої законодавчо неможливо охопити всі випадки застосування спеціальних знань, а тому головним є те, щоб вони не суперечили кримінальним процесуальним нормам⁴⁶. До того ж реалізація непроцесуальних форм застосування спеціальних знань, як об'єктивно зауважує науковиця, має на меті не набутти однакового доказового значення із процесуальним застосуванням, а створити передумови для процесуального впровадження спеціальних знань у процес розслідування⁴⁷.

У контексті підтвердження позиції дослідниці вважаємо доцільним звернутися до такої непроцесуальної форми застосування спеціальних знань, як проведення опитування із застосуванням поліграфа. Відповідно до Науко-

45 Кримінальний процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

46 Бишевець О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 191–192. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Bushevec.pdf (дата звернення: 20.02.2025).

47 Там само. С. 192.

во-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень:

«6.8. З метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу — комп'ютерного поліграфа.

6.8.1. Предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу — комп'ютерного поліграфа є отримання орієнтувальної інформації щодо:

ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;

повноти наданої опитуваною особою інформації;

джерела отриманої опитуваною особою інформації;

уявлень опитуваної особи про певну подію;

іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій»⁴⁸.

Цитовані вище положення містять пряму настанову проводити подібні опитування з метою здобути інформацію орієнтувального характеру, а тому їх апріорі не можна застосовувати у процесі доказування.

Те саме стосується і застосування результатів проведення попередніх перевірок об'єктів під час окремих досліджень і за криміналістичними обліками. Ми поділяємо позицію В. Арешонкова про те, що, наприклад, у контексті техніко-криміналістичних досліджень доцільно виокремлювати доекспертний вид, який охоплює такі підвиди досліджень, як «пошук об'єктів дослідження в ході слідчої (розшукової) дії; огляд об'

єкта; попереднє дослідження в ході слідчої (розшукової) дії; перевірка об'єкта за криміналістичними обліками»⁴⁹. Під час розслідування низки кримінальних правопорушень виникає потреба в окреслених формах застосування спеціальних знань, які також слід розуміти як непроцесуальні форми.

Отже, на нашу думку, цілком припустимо звертатися до реалізації непроцесуальних форм застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема, для здобуття інформації орієнтувального характеру, огляду й попереднього (доекспертного) дослідження об'єктів, їх перевірки за криміналістичними обліками тощо. Зважаючи на неможливість звернення до згаданих матеріалів у кримінальному провадженні, не слід робити їх основою процесуальних форм застосування спеціальних знань або інших доказів, оскільки це може стати підставою для визнання їх недопустимими. Водночас вагоме значення таких форм полягає у застосуванні їх для виконання окремих тактичних завдань розслідування, перевірки слідчих версій, з'ясування доцільності призначення судових експертиз тощо.

Конкретні непроцесуальні форми застосування спеціальних знань також не є уніфікованими. Суперечності спричиняє консультативна діяльність спеціаліста, яку інколи також називають «довідковою діяльністю».

У ст. 360 КПК обумовлено порядок надання спеціалістом у судовому засіданні усних консультацій або письмових роз'яснень із метою дослідження

48 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

49 Арешонков В. В. Зазнач. твір. С. 86. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/18807> (дата звернення: 20.02.2025).

доказів⁵⁰, тоді як порядок отримання консультацій від спеціаліста на стадії досудового розслідування до сьогодні нормативно не врегульовано. Тож консультативну допомогу спеціаліста у кримінальному провадженні, надану сторонам на стадії досудового розслідування, на нашу думку, доцільно вважати непроцесуальною формою застосування спеціальних знань.

Щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, то тут найбільш значущою непроцесуальною формою застосування спеціальних знань є консультативна допомога обізнаних осіб. Так, наприклад, особа, яка має спеціальні знання в галузі економіки й бухгалтерського обліку тощо, може надати повну інформацію щодо змісту господарських операцій і їх документального оформлення. Особливо якщо під час розслідування подібних кримінальних правопорушень активи суб'єктів господарювання та проведені з ними операції аналізують на підставі:

- взаємозв'язку між операціями в часовому й територіальному вимірах;
- логічної узгодженості операцій за їхніми видами;
- розмірів фінансових транзакцій;
- зв'язків між засновниками, керівниками й бенефіціарними власниками компаній, їхнього фінансового стану та соціального статусу;
- відповідності даних про дату, місце реєстрації юридичних осіб, а також їхньої фінансової та господарської активності;
- рівня доходів фізичних осіб, які беруть участь в операціях;

- наявності розбіжностей в ідентифікаційних та інших даних із різних джерел;
- обґрунтованості укладених угод, що передбачають передавання майнових або інших прав, їхньої правової та фінансової забезпеченості;
- обсягів активів і законних умов їхнього набуття тощо.

Отже, взаємодія сторін кримінального провадження з носіями спеціальних знань у формі консультативної допомоги, безперечно, є важливою.

Висновки

Проведений аналіз низки правових засад, які визначають форму та зміст кримінального провадження, обумовлюють порядок застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, дав змогу обґрунтувати ключову позицію, що є визначальною для поділу цих форм на процесуальні й непроцесуальні. Зокрема, констатовано, що застосування результатів реалізації окремих форм спеціальних знань у доказуванні можливе, лише якщо ці способи збирання доказів передбачено кримінальним процесуальним законодавством. На підставі цього положення виокремлюють процесуальні форми застосування спеціальних знань, які визначають як прямо передбачені кримінальним процесуальним законодавством. За цією ознакою виокремлено такі процесуальні форми, як проведення судових експертиз, участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях. Щодо непроцесуальних форм, то їх також доцільно виокремлювати, навіть попри відсутність алгоритму їх реалізації у положеннях кримінального процесуального законодавства.

50 Кримінальний процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

Наголошено, що непроцесуальні форми спеціальних знань застосовують у кримінальному провадженні для здобуття інформації орієнтувального характеру, огляду й попереднього (до-експертного) дослідження об'єктів, їх перевірки за криміналістичними обліками тощо. Не можна обмежувати результати реалізації окреслених форм застосування спеціальних знань тільки процесуальними, оскільки це може стати підставою для визнання таких результатів недопустимими. Доведено, що їх значення полягає у застосуванні для виконання окремих тактичних завдань розслідування, перевірки слідчих версій, з'ясування доцільності призначення судових експертиз тощо. Наголошено на важливості консультативної допомоги обізнаних осіб як непроцесуальної форми застосування спеціальних знань на стадії досудового розслідування. Окреслено окремі дискусійні аспекти застосування висновку спеціаліста у процесі доказування фактів учинення кримінального проступку: уважаємо, що вони мають стати перспективами подальших досліджень.

**Forms of Specific Expertise Application
in the Investigation of Economic
Criminal Offenses:
Possibility of Identifying
a Non-Procedural Form**

Vitalii Usatii

The Article Purpose is to justify the possibility and importance of non-procedural forms of specific expertise application in the pre-trial investigation of criminal offenses related to economic activity using several general scientific methods (analysis and synthesis, comparative-legal, logical and structural, generalization, systematic analysis, etc.). It has been observed that the underlying cause for classifying forms of specific expertise application in

criminal proceedings is the level and form of their regulatory consolidation in the criminal procedural legislation. It is noted that only if the criminal procedure legislation provides these methods of collecting evidence, it is possible to use the results of implementing certain specific expertise forms in proof: this is why procedural forms of specific expertise application are identified, which are defined as directly provided by the criminal procedural legislation. By this criterion, such procedural forms as conducting forensic examinations, participation of specialists in investigative (search) actions are singled out. Concerning non-procedural forms, the author also substantiates that it is feasible to identify them, even in the absence of an algorithm for their implementation within the criminal procedural legislation. The article emphasizes that non-procedural forms of specific expertise are used in criminal proceedings to obtain information of an indicative nature, inspect and conduct a preliminary (pre-expert) examination of objects, as well as verify them against forensic records, etc. The author proves that findings acquired through the implementation of non-procedural forms of specific expertise should not serve as the foundation for procedural forms, since this can be the basis for their recognition as inadmissible. It is worth noting that they can be of paramount importance only if they are applicable to certain tactical tasks of the investigation, verification of investigative versions, determining the feasibility of appointing forensic examinations, etc. The significance of advisory assistance from well-versed persons as a non-procedural form of specific expertise application at the pre-trial investigation stage has been pointed out. The research paper outlines certain debatable aspects of the specialist's conclusion in the course of proving the facts of criminal misconduct for subsequent perspective research.

Keywords: specific expertise; criminal offense; economic activity; forensic examination; specialist's participation; non-procedural form.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Areshonkov, V. V. (2021). *Teoretychni, pravovi ta prakseologichni zasady tekhniko-kryminalistychnykh doslidzhen u rozsliduvanni zlochyniv* [Theoretical, legal and praxeological principles of technical and forensic research in the investigation of crimes] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/18807> [in Ukrainian].
- Bidniak, H. S. (2019). *Teoriia i praktyka vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni shakhraistv* [Theory and practice of using special knowledge in fraud investigation] : monohrafiia. Dnipro. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/3707> [in Ukrainian].
- Byshevets, O. V. (2015). *Vykorystannia spetsialnykh znan u dokazuvanni v kryminalnykh provadzhenniakh* [The use of special knowledge in proving in criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 2. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Bushevec.pdf [in Ukrainian].
- Chaplynska, Yu. A. (2013). *Formy vykorystannia spetsialnykh znan* [Forms of using special knowledge]. *Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza*. 2013. Vyp. 58 (2). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%28%29__19 [in Ukrainian].
- Didenko, V. L. (2024). *Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen u biudzhethnii sferi* [The use of special knowledge during the investigation of criminal offenses in the budgetary sphere] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipro. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/2024/1/1/d.pdf [in Ukrainian].
- Haidar, O. V. (2023). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia taiemnoho vykradennia chuzhoho maina* [Using specialized knowledge when investigating the secret theft of someone else's property] / za zah. red. d-ra yuryd. nauk. prof. V. O. Husievoi. Kharkiv [in Ukrainian].
- Halahan, V. I., Kozak, O. V. (2015). *Protsesualnyi poriadok i taktyka otrymannia zrazkiv dlia ekspertyzy u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy* [Procedural procedure and tactics for obtaining samples for examination in criminal proceedings in Ukraine] : monohrafiia. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kramatorsk [in Ukrainian].
- Kikinchuk, V. V., Husieva, V. O. (2020). *Osoblyvosti rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh z protypravnym pohlynanniam ta zakhoplenniam pidpriemstv, silskohospodarskykh zemel, porushenniam prav yikh zakonnykh vlasnykiv (reiderstvo)* [Peculiarities of investigation of criminal offenses related to the illegal acquisition and seizure of enterprises, agricultural land, violation of the rights of their rightful owners (raiding)] : nauk.-metod. rek. Kharkiv. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9813> [in Ukrainian].
- Kohutych, I. I. (2015). *Okremi pytannia sutnosti ta form vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni* [The separate issues of nature and the forms of special knowledge in criminal proceedings application]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. T. 12. № 2 (33). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaa_u_2015_12_2_16 [in Ukrainian].
- Kovalova, O. V. (2022). *Formy vykorystannia spetsialnykh znan v informatsiinomu zabezpechenni dosudovoho rozsliduvannia*

- [Forms of using special knowledge in the information support of pre-trial investigation]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. DOI: 10.32842/2078-3736/2022.2.32 [in Ukrainian].
- Luk'ianchuk, Ye. D. (2014). *Formy vykorystannia spetsialnykh znan za novym KPK Ukrainy* [Forms of using special knowledge under the new Code of Criminal Procedure of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
- Petrova, I. A. (2012). *Teoretyko-pravovi ta orhanyzatsiino-metodolohichni zasady rehulivannia sudovo-tovarovnavchykh ekspertyz spozhyvchykh tovariv* [Theoretical-legal and organizational-methodological bases of regulation of the forensic and commodity examinations of consumer goods] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0512U000231> [in Ukrainian].
- Pyrh, I. V. (2015). *Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia* [Theoretical and applied problems of expert support of pre-trial investigation] : monohrafiia. Dnipropetrovsk. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/monogr.pdf> [in Ukrainian].
- Revaka, V. M. (2006). *Formy vykorystannia spetsialnykh piznan v dosudovomu provadzheni* [The forms of the use of special knowledge in pre-trial investigation] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0406U004351> [in Ukrainian].
- Romaniuk, B. V. (2002). *Suchasni teoretychni ta pravovi problemy vykorystannia spetsialnykh znan u dosudovomu slidstvi* [Modern theoretical and legal problems of using of special knowledge in pre-trial investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13915> [in Ukrainian].
- Romaniuk, B. V. (2010). *Uchast spetsialista na stadii dosudovoho slidstva* [Participation of a specialist at the stage of pre-trial investigation: a teaching manual] : navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. H. (2016). *Teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni zasady sudovykh ekspertyz u kryminalnomu protsesi* [Theoretical, Methodological and Praxeological Principles of Forensic Expertise in Criminal Proceedings] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/b4980be5-39f4-4baf-acff-56e0e631825c> [in Ukrainian].
- Shramko, O. M. (2021). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen* [Use of special knowledge in the investigation of corruption offenses] : dys. ... d-ra filos. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/19544> [in Ukrainian].
- Simakova-Iefremian, E. B. (2017). *Teoretyko-pravovi ta metodolohichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen* [Theoretical-legal and methodological foundations of complex forensic research] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000760> [in Ukrainian].
- Spitsyna, H. O., Bidniak, H. S. (2018). Forms of Special Knowledge Use. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.26.
- Taranova, O. M. (2019). *Formy vykorystannia spetsialnykh znan u rozsliduvanni nena-lezhnogo vykonannia profesiinykh обов'язkiv medychnym abo farmatsevtichnym pratsivnykom* [Forms of using specialized knowledge in investigating improper performance of professional duties by a medical or pharmaceutical professional]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10. DOI: 10.32849/2663-5313/2019.10.34 [in Ukrainian].
- Tiulieniev, S. A. (2023). *Mozhlyvosti pocherkoznachoi ekspertyzы u rozsliduvanni reiderstva* [Forensic Handwriting Examination Possibilities in the Investigation of Raiding]. *Visnyk Odeskoho naukovo-doslidnogo instytutu sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytzii Ukrainy*. Vyp. 14. DOI: 10.32782/2522-9656/2024-14-3 [in Ukrainian].
- Tiulieniev, S. A. (2024). *Pryznachennia sudovykh ekspertyz pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz reiderstvom* [Appointment of forensic examinations in the course of investigation of criminal offences related to raiding]. *Pravo i bezpeka*. № 1 (92). DOI: 10.32631/pb.2024.1.10 [in Ukrainian].

- Trach, S. S. (2023). *Kryminalistychna metodyka rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u sferi hospodarskoi diialnosti v Ukraini* [Forensic methodology for investigating criminal offenses in the field of economic activity in Ukraine] : monohrafiia. Odesa [in Ukrainian].
- Tymofieieva, N. V. (2018). *Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvannia zlochyniv proty bezpeky vyrobnytstva* [Use of special knowledge in the investigation of crimes against the safety of production] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://elar.nauk.edu.ua/jspui/handle/123456789/7430> [in Ukrainian].
- Volobuiev, A. F. (2001). *Naukovi osnovy kompleksnoi metodyky rozsliduvannia koryslyvykh zlochyniv u sferi pidpriemnytstva* [Scientific fundamentals of complex investigation methods of crimes for gain in the entrepreneurship] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0502U000216> [in Ukrainian].
- Vuima, A. H. (2020). *Poniattia, sutnist ta formy spetsialnykh znan, shcho vykorystovuiut-sia pid chas rozsliduvannia vbyvstv* [Concepts, Essence and Forms of Special Knowledge Used in the Current Investigation]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*. Vyp. 1 (89). DOI: [10.33766/2524-0323.89.54-62](https://doi.org/10.33766/2524-0323.89.54-62) [in Ukrainian].
- Yaremchuk, V. O. (2010). *Funktsii ta formy uchasti spetsialista pid chas provedennia slidchykh dii* [Functions and forms of specialist participation during investigative actions]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_22 [in Ukrainian].
- Усатий, В. (2025). *Форми застосування спеціальних знань у розслідуванні господарських кримінальних правопорушень: можливість виокремлення непроцесуальної форми. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 1 (38). С. 82—96. DOI: [10.32353/khrife.1.2025.06](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2025.06).*